

Devizahitelek – jog és/vagy erkölcs

Bevezetés

A magyar gazdaságban az ezredforduló idején kezdett felfutni a deviza-alapú kölcsönnyújtás, mivel a deviza alapú termékek jelentősen olcsóbbak voltak a forint alapúknál. A deviza alapú termékeket vették igénybe mind a vállalkozások, mind a háztartások. A magánszektor pénzfelhasználási céljai sokszínűek, a lakásvásárlástól az üdülésig terjednek és a bankszektor hitelnyújtással és kölcsön folyósítással segíti a háztartásokat igényeik kielégítésében. A '90-es évek második felében a nemzetközi pénzpiacokon jelentős likvid tőke jelent meg, ami a hitelpiaci termékek árát nagy mértékben csökkentette, a korábbiaknál kedvezőbb feltételekkel lehetett hitelt kapni. Ez a kedvező hitelpiaci helyzet a magánszemélyek számára azt jelentette, hogy az olcsó hitelek közül olyan igényeket is ki tudtak elégíteni, amelyek nem ilyen kedvező hitelpiaci feltételek mellett vagy meg sem fogalmazódtak, vagy csak hosszú távú célként jelentek meg.

Ebben a kedvező hitelpiaci helyzetben vettek fel a háztartások kiugróan magas kölcsönállományt. Amíg a kedvező hitelpiaci környezet tartott, a magánszemélyeknek jellemzően nem okozott gondot a törlesztés akár újabb kölcsön felvételével. Ebben az idilli helyzetben jött „derült égből villámcsapásként” az Egyesült Államok másodrendű jelzálogpiacának válsága, amely gyorsan tovaterjedt mind az amerikai piac más részeire, mind szerte a világ más részeire és piaci szegmenseire.

A jog, mint eszköz a problémák megoldását két irányból közelíti meg. Egyfelől olyan szabályokat próbál alkotni, amelyek a jövőben bekövetkező tényhelyzetekre tökéletesen alkalmazhatóak és azokat hatékonyan megoldják, másfelől a bekövetkezett tényhelyzetre a meglévő jogszabályok alapján keresnek megoldást. A jogi problémamegoldáshoz az erkölcs iránymutatást tud szolgáltatni, hogy szabályalkotásnál erkölcsileg helyes szabályt alkosson a jogalkotó, jogalkalmazásban pedig az elméletileg lehetséges jogi megoldások közül az erkölcsileg helyes megoldást válassza a jogalkalmazó.

Honnan alakult ki a nemzetközi válság?

Az ezredfordulót követő években alacsony inflációs környezet alakult ki, amire válaszul több jegybank, köztük az amerikai FED is a kamatlábak csökkentésével reagált. Az Egyesült Államokban a fogyasztás növekedése gyorsult, és az ebből eredő fogyasztási többletet a feltörekvő országok kezdték finanszírozni növekvő munkahatékonyságuk és magas megtakarítási hajlandóságuk miatt. Lényegében India, Kína és az olajexportőr államok nagy megtakarítási rátája finanszírozta az olcsó nemzetközi hitelkörnyezetet és a fejlett világ fogyasztói jólétét, valamint segítette a pénzügyi piacok világszintű egységesülését. A fejlődő országokban keletkező hatalmas forrástöbblet az egységesült nemzetközi pénzügyi rendszerben kereste a befek-

tetési lehetőségeket, ami hamarosan oda vezetett, hogy az átlagos kockázati felárak már nem fedezték a várható veszteségeket.

Ebben a környezetben az amerikai piacon az ingatlan árak jelentős növekedése indult meg öngerjesztő folyamatként: növekvő ingatlanár > növekvő hitelezési lehetőség > bővülő hitel-tömeg > tovább növekvő kereslet > még magasabb ingatlanár¹.

Ezt az alaphelyzetet utólag, 2014-ben elemezve felmerül az a tankönyv ízü meglátás, hogy ez az öngerjesztő folyamat egyszer véget ér, ez pedig az addig mozgásban tartott rendszer leállását, vagy összeomlását eredményezi. Higgadtan nézve az logikai és tapasztalati evidencia, hogy az öngerjesztő folyamat egy kritikus határt elérve gyorsan összeomlik. Azonban az összeomlás időpontja előre nem megjósolható, az pedig pszichológiai tény, hogy a „nyerő szériából” a játékos nehezen száll ki, inkább még marad a játékban, hiszen nyeresben van.

A válság kirobbanása az amerikai másodrendű jelzálogpiacról indult és a jó pénzügyi közvetítőrendszer révén gyorsan szét tudott terjedni. Fontos tisztázni, hogy a válság bekövetkezése az adott helyzetben törvényszerű volt, az öngerjesztő folyamat szükségszerű összeomlása miatt. Ezért a válság nem a másodrendű jelzálogpiac anomáliái miatt tört ki, hanem ott omlott össze először az öngerjesztően működő rendszer.

A hitelt igénylő ügyfélnek hitelt folyósít a jelzáloghitel-ügynök, amely refinanszíroztatja a nyújtott hitelt egy kereskedelmi bankkal, aki az ügyfélminősítést és bírálatot is végzi és elvégzi a nyújtott hitel értékpapírosítását². Ennek révén az amerikai háztartások hosszú lejáratú hiteleit a hosszú távú befektetők értékpapírban finanszírozták. A rendszer biztonságos működésének az alapja az értékpapírt keletkeztető bank hitelbírálata és kockázatkezelési politikája volt. Az előbb részletezett öngerjesztő folyamatban bekerült a finanszírozási körbe olyan másodrendű ügyfél is nagy tömegben, akik a hagyományos banki hitelminősítés szerint kockázatosabbak és a nekik nyújtott hitel nem értékpapírosítható. Ezeket a hagyományos értékelés mellett nem értékpapírosítható követeléseket a bankok mégis értékpapírosították, ezek a papírok alkották a másodrendű értékpapírpiacot. A másodlagos értékpapírpiac kiemelkedő sebességű növekedése azt eredményezte, hogy egyre kevésbé lehetett megkülönböztetni a biztonságos papírokat a kockázatos papíroktól. Amíg a piac felfutása tartott, a kockázatos másodlagos papírok is jól teljesítettek. 2006-ban a lakásárak növekedése lassult, majd hamarosan negatív spirálba fordult, ezzel egy időben a másodrendű jelzáloghitelek nemfizetési rátája is emelkedett. 2007 első felében több nagy jelzáloghitelezéssel foglalkozó pénzintézet jelentett csődöt, illetve jelentett jelentős veszteséget. A válság az amerikai másodlagos jelzálogpiacon megjelent. Az üzletemberek és a szakértők az addigi adatok alapján arra számítottak (abban bíztak?), hogy a válság megmarad a másodlagos jelzálogpiacon és annak korlátozott mérete miatt sem terjed át máshova³. Azonban mivel az értékpapírosítás révén olyan értékpapírok is létrejöttek nagyon nagy volumenben, amelyek nem rendelkeztek azzal a biztonsággal, mint az államilag garantált, biztosan fizető értékpapírok. Az értékpapírosítás résztvevői úgy hozták létre strukturált papírjaikat, hogy azok egyre nagyobb részben a bizonytalan, másodlagos értékpapírokat tartalmazták. Emellett úgy tűnt – és erős marketinget kapott – hogy megvalósul a pénzügyi csoda: csökkenő kockázat mellett növekvő jövedelem elérése. A piaci szereplők és a hitelminősítők sem vették figyelembe, hogy a strukturált papírokból szereplő másodlagos értékpapírok vesztesége nem lineárisan, hanem exponenciálisan nő⁴.

Az értékpapírosítás kezdetén a keletkeztetett értékpapírok biztonságot, likviditást és minőséget jelentettek. A befektetőkben élő képet a megváltozott piac nehezen és lassan tudta átírni. Az értékpapír kibocsátóját terhelő tájékoztatási kötelezettség megvalósult a jelentések közzétételével, azt a világ egyetlen jogrendszere sem írja elő, hogy a kibocsátó „szájbarágósan” előadja a potenciális befektetőnek a papír kockázatait és meggyőződjön a kockázatok tudatosulásáról⁵. Az újonnan létrejött termékek már nem voltak likvidek és biztonságosak, miközben a befektetők tudatában az értékpapírhoz a likviditás és a biztonság fogalma kapcsolódott. Ez a befektetői „illúzió” is hozzájárult az új termékek félreértése révén a válság kialakulásához. A hitelminősítő cégek a strukturált értékpapírokat nem az alapjukat jelentő értékpapírokra vonatkozó reálgazdasági alapokon értékelték, hanem tiszta statisztikai értékelést végeztek, ami a befektetői illúzió fenntartását segítette.

A negatív spirál kialakulásával a válság gyorsan megjelent az amerikai jelzálogpiacon és onnan a bankközi kapcsolatok révén, amelynek alapja a bizalom – és ez a számok alapján megrendült – könnyen tovaterjedt. Az Európai Unió bankjai az amerikai piacokon lévő érdekeltségeik és a szoros bankközi kapcsolatok és tranzakciók révén fertőzödték meg, így a válság hamar átterjedt Európára is, Magyarországon az anyabankok érintettsége révén jelent meg.

Okok a forint/euró árfolyam jelentős változására

A 2000-es évek kezdetén a világgazdaságban kiemelten kedvező helyzet alakult ki, olcsó és bőséges források álltak rendelkezésre. Ebben a környezetben a 2003. év végén jelentős forintgyengülés következett be, amit más aktuális hatásokkal együtt tekintve egyes elemzők a forint válságát vetették fel⁶. 2003-ban a válságot még el tudta kerülni a magyar gazdaság, de ezt alapvetően tüneti kezeléssel tudta elérni, az alapproblémák továbbra is megbújtak a háttérben, amik a világgazdasági környezet romlásával egyre erősebb hatást fejtettek ki.

Az első, már a '90-es évek óta jelen lévő probléma – amit hosszú ideig a folyamatos működő tőke beáramlás elfedett – az ország rossz makrogazdasági fundamentumai, amelyeknek az egyébként is rossz állapota tovább romlott. A második a gazdaságpolitikai inkonzisztenciák jelenléte, amelyek a spekulatív támadások kockázatát növelték. A harmadik probléma az árfolyam lebegtetési rendszer működéséből következik, hiszen a jegybank az árfolyam változása esetén nyílt piaci műveletekkel a választott sávon belül tartja a forintot, ami szintén spekulációs támadások veszélyét növeli. Azonban ha a jegybank gyakran kényszerül ilyen közbeavatkozásra, az jelentősen apasztja a valutatartalékokat.

A Magyarországhoz hasonló kis, nyitott, felzárkózó gazdaságokban az állami és vállalati szektor finanszírozási igényét jellemzően lakossági megtakarítás fedezi. Magyarországon viszont a lakosság megtakarítási hajlandósága az ezredforduló után folyamatosan és drasztikusan csökkent és ezzel együtt növekedett a háztartások tartozásállománya. 2002-2003 fordulóján a csökkenő megtakarítás és a növekvő tartozás mennyiség egyensúlyba került, de a folyamat tovább folytatódott, így 2003-tól már egyre több háztartási hitel és egyre kisebb háztartási megtakarítás állomány volt.

A forint árfolyamára jelentős hatása van az államadósság finanszírozásnak, hiszen ha a befektetők nem látják biztonságosnak, vagy csak magasabb kamatfelár mellett tartják elfogadhatónak a magyar államadósság finanszírozását, az azonnal kihat a forint árfolyamára is. A magyar államadósság a kedvező nemzetközi pénzügyi helyzet eltűnésével egy időben folyamatos növekedésnek indult, amit a piac egyre drágábban finanszírozott, és ez is hozzájárult a forint árfolyamának gyengüléséhez, ami az újabb kölcsönfelvételt drágábbá tette. Itt is kialakult egy öngerjesztő folyamat⁷.

Összességében tehát az figyelhető meg, hogy a forint/euró árfolyam alakulását a magyar reálgazdaság állapota, illetve a nemzetközi pénzügyi rendszerben fellelhető szabad források és a magyar államadósság befolyásolják. Az egyes okok elkülönítve nem kezelhetőek, hiszen a rossz reálgazdasági állapot – egyebek mellett – hozzájárult az államadósság növekedéséhez, mivel a rossz állapotú gazdaság nem képes az állam működéséhez szükséges forrást megtermelni, ezért szükséges a külső adósság felvétele. Amíg a pénzügyi piacon olcsón lehetett kölcsönhöz jutni, az árfolyamban is kevésbé jelent meg ennek az értéke, azonban a pénzügyi klíma romlásával az árfolyam egyre inkább az ország-kockázati felárat is értékelte, így a forint/euró árfolyam a válság alatt egyre rosszabbá vált.

Eltérő jogi válaszok hasonló helyzetre

A válság beköszöntét követően, amikor egyre több háztartás nem tudta a megnövekedett törlesztő részleteket fizetni, számos adós fordult bírósághoz, hogy a számára már nagyon kedvezőtlené vált szerződésről a bíróság mondjon ítéletet. A devizahitelekkel kapcsolatos ügyek az ország különböző megyéiben indultak. Az ország különböző részeiben működő bíróságok a devizahitel-ügyekben felmerülő – lényegében elvi síkon azonos – kérdésekre több esetben egymással ellentétes választ adtak. Ezért a Kúria a joggyakorlat egységességének fenntartása és továbbfejlesztése érdekében jogegységi határozatot hozott⁸.

Az első fontos eldöntendő kérdés, hogy a devizahitel deviza, vagy forint kölcsön-e tartalma szerint. Hiszen a hagyományos modell szerint az adós devizában vette fel a hitelt, amit neki forintban folyósítottak és forintban törleszt a devizában felvett hitelt, ami az aktuális forintárfolyamon kerül elszámolásra. A Kúria alaposan körüljárva a kérdést egyértelműen megállapította, hogy a devizakölcsön deviza és nem forint kölcsön, függetlenül attól, hogy az adós ténylegesen forintban törleszt. Törlesztéskor a bank a devizában felvett kölcsön törlesztéséhez devizában számolja ki a törlesztést. Fontos megállapítása a Kúria döntésének, hogy a törlesztéskor a törlesztett forint összeg „átszámítása nem jelent pénzváltást, csupán a folyósított összegnek, illetve törlesztett összegeknek a teljesítéskori árfolyam alapján történő kiszámítását”. Vagyis a bank, a forintban teljesített törlesztéskor nem számíthat fel átváltási jutalékot, ami azzal hozná az adóst rosszabb helyzetbe, hogy az átváltási költséggel csökkentett összeg kerülne törlesztésként jóváírásra számláján. Egyes ügyekben felmerült az a kérdés, hogy a bank ténylegesen rendelkezett-e a szerződésben szereplő összegű deviza forrással, azonban a Kúria a pénzügyi intézményekre vonatkozó, a pénzügyi rendszer biztonságos működését lehetővé tevő szabályok léte miatt szükségtelennek minősítette a kérdés egyedi esetben való vizsgálatát, amellett, hogy megállapította, hogy ez egyedi esetben lehetetlen is. Más szóval, azt a kérdést vizsgálni, hogy az adott bank ténylegesen létező devizaforrást bocsátott-e forintra

átváltva az adós rendelkezésére, pénzügyi felügyeleti ellenőrzési kérdés és kompetencia. Amennyiben egy ilyen tárgyú pénzügyi ellenőrzés azt állapítaná meg, hogy az adott pénzügyintézetnek ténylegesen nem volt meg az a deviza forrása, amelyet devizahiteleinél – ténylegesen forintban – kihelyezett, az a rendszer új és súlyos hibáját tárná fel.

A második eldöntendő kérdés, a szerződés érvényessége. Az érvénytelenségi okok végigtekintése a Ptk.⁹ által ismert érvénytelenségi okok elemzését teszi szükségessé. Az első kérdés, hogy a szerződés nem ütközik-e jogszabályba. A Kúria áttekintve a hatályos magyar jogot egyértelműen megállapította, hogy a devizahitelezést tiltó jogszabály nem létezett, sőt a Ptk. 231. § kifejezetten lehetővé tette, hogy eltérjen egymástól a kölcsön kirovó és lerovó pénze. A következő kérdés, nem uzsorás-e a szerződés. Az uzsora megállapításának konjunktív feltétele, hogy az egyik fél gazdasági helyzete válságos legyen és ezt a másik fél célzatosan kihasználja és ezáltal jusson őt egyébként meg nem illető előnyökhöz. Itt ilyen nem merül fel, mivel a bank csak a kölcsönadott devizát kapja vissza kamatokkal. Ettől független helyzet, hogy az időközi árfolyamváltozás következtében forintban számítva mennyivel növekedett a tartozás, hiszen a tartozás ténylegesen devizában állt fenn. A következő semmisségi ok a lehetetlen szerződés, ami devizahitel esetében nem tud felmerülni, hiszen a szerződés pénzkölcsönre vonatkozik, ami a legfajlagosabb szolgáltatás, lehetetlenülése addig nem tud felmerülni, amíg az adott deviza, mint törvényes fizetőeszköz létezik. A következő érvénytelenségi ok a színlelt szerződés, ami devizahitelek esetében nem merül fel, hiszen a felek valós üzleti akarata a kölcsönszerződésre irányult.

Az érvénytelenségi okok sorában felmerülő utolsó felmerülő kérdés, hogy a konstrukció nem ütközik-e jóerkölcsbe. A jóerkölcs a bírói gyakorlat szerint egy olyan absztrakt fogalom, ami a társadalom aktuális általános erkölcsi felfogását, értékítéletét tükrözi. A szerződések megkötésekor a társadalom nem ítélte el ezeket a szerződéseket, hiszen nagyon széles réteg kötötte meg ezeket a szerződéseket. A jóerkölcs meghatározásakor a bíró tehát mindig a társadalom szerződéskötés-kori erkölcsi értékelését adja vissza. Ebből viszont következik, hogy abból, hogy egy magatartást a társadalom jelentős része követ, még nem következik feltétlenül, hogy ezt a magatartást akár a társadalom egésze, akár az ezen megoldást választó része erkölcsileg helyesnek is tekinti, hiszen az ember választhat olyan megoldást, amit erkölcsileg elítélendőnek tart. A bírói jóerkölcs vizsgálat tehát csak azt tudja vizsgálni, hogy tényszerűen a társadalom jelentős része a kérdéses magatartást követi, vagy tartózkodik tőle. A magatartással kapcsolatos általános erkölcsi vélemény feltárása szociálpszichológiai kutatás témája, ami egy bírósági per keretein kívül esik. A bírósági eljárásokban napjainkban egyre növekvő számú gyakorlat, hogy a bíróság szakvéleményt szerez be olyan szakkérdés vonatkozásában, amely nem a bíróság kompetenciája és az ítélet is a szakvélemény megállapításain alapul. Eddig arra még nem volt példa a bíróságok munkájában, hogy erkölcsi kérdést, ill. egy adott kérdésben megnyilvánuló társadalmi erkölcsi vélekedést szakértői vélemény állapítson meg. Hiszen a jelenlegi bírói gyakorlat a társadalmi szokást, gyakorlatot vizsgálja, márpedig abból, hogy ez a gyakorlat, nem következik, hogy erkölcsösnek is tartaná a társadalom a gyakorlatot, hiába alkalmazzák a gyakorlatban.

A hagyományos polgári jogi érvénytelenségi okok áttekintése után a Kúria a fogyasztói szerződésekben alkalmazott tisztességtelen általános feltételek kérdését vetette fel, azonban ennek megválaszolására nem a Kúriának, hanem az Európai Bíróságnak van kizárólagos hatásköre.

Ezért a Kúria ebben a kérdésben eljárást kezdeményezett az Európai Bíróságnál C-26/13. szám alatt, amely ügyben a jogegységi határozat meghozatalakor még nem született ítélet.

A Kúria jogegységi döntése az alapvetően hasonló devizahiteles ügyekre adott eltérő megoldások helyett a jövőre nézve egységes iránymutatást ad. A Kúria alapvetően a szerződések érvényessége talaján áll, érvénytelenségi helyzetben is a bíróságnak a szerződés érvényességének nyilvánítására kell törekednie.

A Kúria az Európai Bíróságnak feltett kérdésekben a 93/13. irányelv értelmezését kérte. A külföldi pénznemben denominált, de hazai fizetőeszközben törlesztett szerződés törlesztésénél szükségszerűen felmerülő átváltási árfolyam meghatározása a 'szerződés elsődleges tárgya' körébe tartozik-e¹⁰; ha nem, a deviza vételi és eladási árfolyam különbözete vizsgálható-e a tisztességtelenség körében. Ha vizsgálhatja, akkor a vizsgált szerződéses kikötés világos és érthető mivolta a szerződés nyelvtani világosságára korlátozódik, vagy magában foglalja annak gazdasági indokait és a szerződés többi feltételeivel való kapcsolatát és összefüggését egyaránt. Végül az utolsó kérdés, hogy jogosult-e a bíróság a tisztességtelen általános szerződési feltétel helyett a tagállami jog vonatkozó diszpozitív rendelkezését ítéletével alkalmazni.

Az Európai Bíróság ítélete szerint¹¹ akkor tartozik az átváltási árfolyam a szerződés elsődleges tárgya körébe, ha a tagállami bíróság azt állapítja meg a szerződés ténybeli és jogi összefüggéseinek átvizsgálása után, hogy az – ti. az átváltás – a szerződés jellemző szolgáltatásához tartozik. Ez esetben a törlesztésben a deviza vételi és eladási árfolyama közti különbséget alkalmazása tisztességtelen, mivel ezzel szemben nem áll ellenszolgáltatás. Az átváltási mechanizmusnak nem csak nyelvtanilag kell világosnak lennie, hanem a működésének, valamint a szerződés többi feltételével való kapcsolatának, illetve az ügyfélre gyakorolt gazdasági hatásának is világosnak kell lennie. A tagállami bíróság a tisztességtelen feltétel semmisségének kimondása mellett a tagállami jog diszpozitív szabályaival jogosult azt helyettesíteni.

Az Európai Bíróság ítéletét követően hozta meg a Kúria az ügyben második jogegységi határozatát. Ebben – az Európai Bíróság ítéletét követve – kimondta, hogy az a rendelkezés, miszerint az árfolyamkockázat teljes egészében a fogyasztót terheli, a szerződés főszolgáltatása körébe tartozik¹², így annak tisztességtelensége nem vizsgálható, csak ha a pénzügyi intézménytől kapott tájékoztatás alapján a fogyasztó alappal gondolhatta, hogy az árfolyamkockázat nem valós veszély. A pénzügyi intézmény egyoldalú szerződésmódosítása körében az Európai Bíróság ítéletében foglaltakat¹³ átvéve, és a 2/2012. (XII. 10.) PK véleményben foglaltakat a véleményi szintről a bíróság számára kötelező jogegységi határozatba emelve a Kúria egységesítette, hogy milyen feltételek teljesülése mellett lehetséges egyoldalú szerződés módosítás¹⁴. Eszerint a pénzügyi intézmény csak akkor élhet az egyoldalú szerződésmódosítás lehetőségével, ha az megfelel az egyértelmű és érthető megfogalmazás; a tételes meghatározás; az objektivitás; a ténylegesség és átláthatóság; a felmondhatóság és a szimmetria elveinek.

Az utolsó nyitott kérdés az árfolyam meghatározása volt, hiszen a pénzügyi intézmények szabadon állapíthatnak meg saját átváltási árfolyamokat, viszont ha a jogegységi határozatban foglaltak alapján az tisztességtelen módon került meghatározásra, illetve módosításra, akkor

az eljáró bíróság ítéletével felülírhatja a tisztességtelen szerződéses rendelkezést¹⁵. Ezek alapján a Magyar Nemzeti Bank hivatalos devizaárfolyama alapján kell az elszámolást végezni¹⁶.

Mivel a jogegységi határozat csak a bíróságok elé került ügyekben alkalmazhatóak és az az egyedi fogyasztóktól nem várható el, hogy a bírói út idő és költségvonzatait viselje, az Országgyűlés a jogegységi döntésbe foglaltaknak megfelelő törvényt alkotott, hogy a pénzügyi intézmények valamennyi ügyfelük vonatkozásában alkalmazzák a jogegységi határozat alapján szükséges, az üzleti tisztességnak megfelelő követelményeket¹⁷. A törvény alapján a Magyar Nemzeti Bank, mint pénzügyi felügyeleti szerv iránymutatást dolgozott ki a pénzügyintézetek számára, megadva azt a matematikai képletet, amely alapján ellenőrizni fogja a szerződések utólagos ellenőrzésének jogszabályszerűségét. A törvény szerint a pénzügyintézetek a törvénynek megfelelő rendelkezéseket kötelesek valamennyi érintett szerződésükön alkalmazni. A törvény szerint valamennyi esetben vélelmezni kell a pénzügyi intézmény tisztességtelen eljárását a szerződésmódosításnál, azonban ez a vélelem megdönthető, a pénzügyintézet Állam ellen fordulhat keresettel a törvény adott esetben való alkalmazhatatlanságának megállapításáért¹⁸.

Clausula rebus sic stantibus – Bekövetkezett-e?

A jogrendszer a társadalom és a gazdaság normál működése közben felmerülő viták megoldásában működik közre. A rendszer minden esetben próbálja a normál helyzetet fenntartani, hiszen extrém helyzetben a megszokottaktól eltérő szabályok kerülnek elő.

Jellemzően minden újonnan kialakuló helyzet az egyik fél számára kedvező, a másik fél számára kedvezőtlen. Ezért jellemzően az a fél, akinek az új helyzet kedvező, a helyzet kialakulását és az előállt új helyzetet a gazdaság normál működési körébe sorolja, míg a másik fél, akit kedvezőtlenül érintett az új helyzet, ennek bekövetkezését a gazdaság normál működésébe nem tartozó extrém eseménynek tekinti, és ezért várja az extrém helyzetre alkalmazandó szabályok alkalmazását.

A magánjog a rómaiak óta ismeri a körülmények alapvető megváltozása helyzetét, amely a szerződés módosítását, vagy megszüntetését teszi lehetővé bírói ítélettel. Az minden esetben egyedi bírói mérlegelés kérdése, hogy bekövetkezett-e a körülmények alapvető megváltozása. A körülmények megváltozása az élet bármely területén bekövetkezhetett, de a magánjog szempontjából a gazdasági lehetetlenülés volt különösen érdekes. A gazdasági lehetetlenülés fogalma az első világháború után alakult ki a bírói gyakorlatban, és az 1928-as Magánjogi Törvényjavaslat foglalta össze. Eszerint: „Ha kétoldalú szerződés megkötése után az általános gazdasági viszonyokban a szokásos kockázatot tetemesen meghaladóan mélyreható változás állott be, amellyel a felek okszerűen előre nem vehettek számot, s amelynek következtében a szolgáltatásnak és az ellenszolgáltatásnak a felek részéről szem előtt tartott gazdasági egyensúlya felborult, vagy a szerződés alapjául szolgáló másnemű feltételezés megghiúsult, úgy, hogy az egyik fél a jóhiszeműséggel és a méltányossággal ellentétben nem várt aránytalan nyereségre tenne szert, a másik fél pedig ugyanilyen veszteséget szenvedne (gazdasági lehetetlenülés), a bíróság a felek kölcsönös kötelezettségeit a méltányosságnak megfelelően

módosíthatja, vagy az egyik felet – esetleg a kár méltányos megosztásával is – elállásra jogosíthatja fel.”¹⁹

Az Alkotmánybíróság a Kormány kérdésére vizsgálta a fogyasztóra hátrányos általános szerződési feltételek – jelen esetben a devizahitelekkel kapcsolatos általános szerződési feltételek – jogszabállyal, illetve bírói ítélettel való megváltoztatásának Alaptörvénnyel összeegyeztethetőségét. Döntésében az Alkotmánybíróság kimondta, hogy *clausula rebus sic stantibus* elve alapján kivételes esetben jogszabály vagy bírói ítélet megváltoztathatja a szerződések tartalmát, illetőleg a jogalkotó hozhat olyan jogszabályt, amely az annak hatályba lépését megelőzően létrejött szerződések tartalmát megváltoztatja²⁰. Indokolásában utalt²¹ a korábbi gyakorlatában kifejtettekre, miszerint kivételes esetben az államnak joga van a hosszú távra kötött szerződéses kapcsolatokat megváltoztatni. Ugyancsak utalt a Kúria jogegységi határozatára, eseti döntéseire, valamint a még hiányzó uniós ítéletre. A határozat *expressis verbis* nem mondta ki, de az indokolást végigolvasva egyértelmű iránymutatást adott arra, hogy az Európai Bíróság ítéletét követően a Kúria a még függőben lévő kérdéseket új jogegységi határozatban tisztázza és ezt követően – a korábbi jogegységi határozatot, az uniós ítéletet és az Alkotmánybíróság jelen határozatát szem előtt tartva – az Országgyűlés törvénnyel rendezze a kérdést.

A mai joggyakorlatban is többször felmerült a körülmények alapvető, előre nem látható megváltozásának a kérdése. A válság kitörése után nem sokkal született egyedi ítéletében a bíróság kimondta, hogy „a piaci viszonyok változásának lehetőségét az alperesnek a szerződés megkötésekor nem lett volna szabad figyelmen kívül hagynia, azt előre kellett látnia, ezért az ebből eredő kereskedelmi kockázatot viselnie kell.”²² Külföldön a joggyakorlat ugyancsak a szerződés érvényessége mellett foglal állást. Az amerikai szakirodalom rámutatott arra, hogy sem az 1973-74-es első olajválság, sem az öbölháború, sem az ázsiai piacok összeomlása a '90-es évek végén nem bizonyult elegendőnek a rendkívüli helyzet megállapítására.²³ A Kúria jogegységi határozatában ugyancsak a szerződések érvényességének talaján áll, kimondja, hogy a körülmények alapvető változása nem következett be, hiszen az adósok kifejezetten azért vették fel a devizahitelt, mert kedvezőbb volt a forint alapú hitelnél és megvolt a reális esély az árfolyamnak az adós számára kedvező alakulására²⁴.

A rómaiak óta ismert elv, a *clausula rebus sic stantibus* elv szerint a tartós jogviszonyt létrehozó szerződést a felek a jelenlegi helyzetre hozzák létre²⁵, ha a szerződés megkötését követően a felek számára előre nem láthatóan a szerződés körülményeiben lényeges változás következik be, a bíró változtathatja meg a szerződés feltételeit valamennyi szerződő fél jogos és méltányos érdekeinek védelme érdekében²⁶.

A kérdés megválaszolásánál azt kell megnéznünk, hogy előre látható volt-e az árfolyamok ilyen mértékű eltolódása. Ahogy a világgazdasági válság kialakulásának indokait, az amerikai jelzálogpiac alakulását, valamint a forint árfolyamának helyzetét áttekintettem, azt lehet egyértelműen megállapítani – így utólag – hogy a válság kitörése az annak kitörését megelőző egy-két évben már „benne volt a levegőben”, de a ritka kedvező nemzetközi pénzpiaci helyzetben senki nem vette komolyan fontolóra egy recesszió lehetőségét. Mindenki a kedvező gazdasági helyzet fennmaradására vágyott és ez a vágy jelent meg a prognózisokban is, a veszély nagyságát az a néhány elemzés, amelyik egyáltalán a veszélyt felvetette, csökkentette a veszély nagyságát a kedvező helyzet pozitív hatásainak ecsetelésével²⁷. A forint árfolyamának

drasztikus romlása ugyancsak a kedvező nemzetközi pénzügyi helyzet miatt nem következett be, hiszen a gazdasági fundamentumok rossz állapota már hosszú évek óta meglévő tényhelyzet volt és az egyre inkább devizában felvett államadósság tovább rontotta a forint kockázati kitettségét.

Összességében tehát azt látjuk, hogy elméletileg számítani lehetett egy bekövetkező jelentős világgazdasági recesszióra és a forint árfolyamának drasztikus gyengülésére, azonban, mivel a válság előtt egy kivételesen kedvező világgazdasági helyzet volt, nem csak a pénzpiacokon laikus háztartások, hanem a professzionális szereplők és az elemzők is a kedvező klíma „örökké” való fennmaradására vágytak és ez a vágy jelent meg piaci döntéseikben és elemzéseikben is. Tehát az előre láthatóság objektív szempontból – utólag vizsgálva a helyzetet – fennállt – csak ezt a piac egyetlen szereplője sem fogadta el akkor reálisnak – a piaci körülmények alapvető, jelentős mértékű változása tényszerűen bekövetkezett.

Erkölcösen megoldható-e a probléma?

A hagyományos erkölcsi felfogás szerint a nehéz, szerencsétlen helyzetbe került személlyel érez együtt a kívülálló, de a helyzetet észlelő személy és próbál neki segíteni. Mielőtt a konkrét segítségnyújtást megtenné, jellemzően megnézi, hogy a helyzetet az illető maga idézte-e elő, vagy a „szerencsétlen véletlenek összejátszásának” áldozata lett. Jelen helyzetben azt egyértelműen megállapítottuk, hogy a válság bekövetkezése előre látható volt, azonban nem csak a laikus háztartások, hanem a professzionális szakemberek sem vették komoly lehetőségként figyelembe. Ráadásul bekövetkezte után a gazdaság egyéb területeire is áttért a recesszió, ami tovább nehezítette az adósok fizetési helyzetét.

Ilyen helyzetben jellemzően fel szokott merülni a társadalomban a felelős felkutatásának és megbüntetésének az igénye. Ebben a világgazdasági válságban, hiába tudjuk megállapítani, hogy az amerikai jelzálogpiacról indult, nem lehet egyértelmű felelőst találni. Sok szereplő adta hozzá a saját kis lépését, amelyek együtt kirobbantották a válságot. Ezek a kis lépések szakmai hibából, vágyálmokból, a többi piaci szereplő tömegpszichózis-szerű követéséből és persze nyereségvágyból következtek. Ezeknek a kis lépéseknek az egyedi, személyes indokai erkölcsileg jellemzően nem ítéltetők el, hiszen a társadalom erkölcsi értékítéletének keretein belül helyezkednek el. Önmagában egyik lépés sem tehető felelőssé a válságért, csak ezek együttes jelenléte, amely elérte a kritikus tömeget és a válság kirobbanását követően már gyorsan végigszáguldott a világgazdaságon.

A kialakult helyzetben általános, absztrakt megoldással nem tudunk valamennyi érintett fél számára megfelelő, az erkölcs és az igazságosság zsinórmértékének megfelelő választ találni. Az ellehetetlenült adósok vonatkozásában sok kérdést szükséges vizsgálni, hogy valóban ellehetetlenült-e tényszerűen, vagy a társadalmi együttérzést kívánja kihasználni helyzete javítására; a válságon kívül helyzetébe milyen okok játszottak közre; a kölcsön felvételekor a jó gazda gondosságával járt-e el és valóban szükséges célra vette-e fel a kölcsönt. Ezek és az egyedi eset vonatkozásában felmerülő egyéb kérdések megválaszolása után állapítható meg, hogy az adós érdemes-e a társadalom erkölcsi alapú, a problémát a válláról levevő és nem a szociális és pénzügyi rendszer szerinti segítségére. Ilyen erkölcsi alapú segítségnyújtást, hiába

a társadalom által nyújtott segítségről van szó, jogalkotási oldalról nem lehet megoldani, mivel bár vannak hasonló tulajdonságai az eseteknek, minden eset eltérő, erkölcsileg egyedi. Erre a problémára igazságszolgáltatási módszer a hazai jogban nem található, példaként a nemzetközi közjogban létező, de a gyakorlatban nagyon ritkán alkalmazott „ex aequo et bono” ítékezés²⁸ hozható példaként, amikor a bíró nem a tételes jogszabályok alapján ítéli meg az ügyet – ami az igazságszolgáltatás megszokott módszere –, hanem az ügyet áttekintve a méltányosság és az egyenlőség figyelembe vételével, azokat érvényre juttatva hozza meg ítéletét. Itt lényegében a bíró erkölcsi szilárdsága, az ügy és a felek mélyreható ismerete határozza meg, hogy a meghozott ítélet nevének megfelelően méltányos lesz-e.

Az ex aequo et bono ítékezés ritka kuriózumnak számít az elmúlt évszázad bírói gyakorlatában. Ennek oka, hogy a több évszázados gyakorlat szerint – amit a Nemzetközi Bíróság Statútuma egy az egyben átvett – ez az ítékezési forma csak akkor alkalmazható, ha a peres felek mindegyike közösen kéri a bíróságtól ennek a módszernek az alkalmazását. A peres felek pedig azért ódzkodnak ennek a módszernek a kérésétől, mivel egyfelől ritka eset, hogy az egyik fél már a per elején tudja, hogy a vonatkozó jogszabályok alapján tényszerűen nincs igaza – vagy ha tudja, képviselőjével próbálja a maga számára kedvezőbbé gyúrni a tényeket a bíróság előtt – vagy másfelől, ha tudja, hogy a jogszabályok szerint neki van teljes mértékben igaza, nem adja meg azt a kedvezményt az ellenfélnek, hogy ex aequo et bono ítékezést kérjen, ami esetében abban biztos lehet, hogy a másik fél felé megnyilvánuló méltányosság miatt ő nem teljes és kizárólagos nyertes lesz, hanem a másik fél is kapni fog valamit a méltányosság jegyében. Ugyancsak gyakori eset, hogy a tényszerűen gyengébb fél a jogtól és igazságtól elrugaskodott feltételezésében meg van győződve saját kizárólagos igazáról és az ítélettel az eredetileg fennállónál rosszabb helyzetbe hozza saját magát, amiért magán kívül mindenkit okolni fog.

Összességében tehát ahhoz, hogy ez a módszer alkalmazható legyen a devizahiteles ügyekben, ahol egyik oldalon jellemzően egy egzisztenciális válsághelyzetbe került adós van, másik oldalon pedig egy a pénzpiacra professzionális, jogi és gazdasági háttérrel rendelkező pénzintézet szerepel, alkalmazható legyen, több feltétel együttes bekövetkezésére van szükség:

1. A jogalkotó megadja a hazai állami bíróságoknak az ex aequo et bono ítékezés lehetőségét.
2. Az adós megértse, hogy a válság hatására került ellehetetlenült helyzetbe, nem pedig a vele szerződött pénzintézet felróható magatartása miatt, és kérje a méltányos, ex aequo et bono rendezést.
3. A pénzintézet legyen olyan gazdasági helyzetben, hogy el tudja viselni a követelés nem teljes megtérülését és rendelkezzen azzal a társadalmi jólét iránti vággyal, ami arra indítja, hogy adott esetben ő is kérje a devizahiteles perben az ex aequo et bono ítéletet.

Jogi és gazdasági oldalról megelőzhető-e egy hasonló válság?

Azáltal, hogy napjainkra a pénz és tőkepiacok világszerte összeköttetésben vannak, az evidencia és napjainkban már tapasztalati tény, hogy a negatív hatások pillanatok alatt szétterjednek az egész bolygón. Technikailag a bárhol kitörő válság negatív hatásainak tovaggyűrűzése kiküszöbölhetetlen és előre nem megjósolható, hogy a világ mely másik pontján jelentkeznek az áttérjedő negatív hatások. Az ezredfordulót megelőző válságok még nem rendelkeztek ilyen tovaggyűrűző hatással, mivel egyfelől a világgazdaság kisebb jelentőségű csomópontjaiban törtek ki, másfelől a pénz- és tőkepiacok összeköttetése még nem érte el az adott csomópontnál a mai szintet. A mostani válság a legnagyobb gazdasági csomópontnál tört ki, amikor a pénz és tőkepiacok összefonósága már megtörtént, így a válság hatásainak szétterjedése előtt minden technikai feltétel adott folt. Egy kisebb jelentőségű gazdasági csomópontban bekövetkező ugyanilyen válság valószínűleg kisebb negatív következményekkel járt volna világszerte.

A világgazdaság térben egymástól messze lévő pontjainak a pénz és tőkepiacok segítségével való összekapcsolásának nem csak gazdasági, de társadalmi szempontból is számos előnye van²⁹. Azonban, mint azt a mostani válság megmutatta, a pénz és tőkepiaci hálózatnak, ami kiépült, nincs felügyeleti szerve, amely a terjedő negatív hatások veszélyére tekintettel a hálózat egyes részét a hálózat többi részének védelme érdekében ideiglenesen ki tudná zárni a hálózatból. Egy ilyen felügyeleti, ellenőrző szerv létrehozása csak multilaterális nemzetközi közjog területére eső egyezmények révén tud megvalósulni, függetlenül attól, hogy a hálózat szereplői magánjogi alanyok, nem pedig közjogi szereplők, függetlenül attól, hogy gazdasági erejük a közjogi szereplők jelentős részét meghaladja. Azonban éppen ezen magánjogi szereplők gazdasági erejére tekintettel a felügyelő szerv létrehozásában nem csak az államok, mint közjogi szereplők, hanem az érintett magánjogi alanyok is szükségszerű résztvevők, hiszen kihagyásuk esetén meg van a lehetőségük egy önálló, új rendszer kialakítására, amin keresztül pozitív hatásaik mellett a válságok is ugyanúgy tudnak terjedni.

Felhasznált irodalom és források

BERNANKE, B. (2007): *The Subprime Mortgage Market*. Chichago, 2007.05.17-i előadás a FED 43. Éves Kongresszusán.

BLUNDELL-WIGMALL, A. (2007): Structured products: impliations for financial marketets. *Financial Market Trends*, Vol.2.No.93. OECD. 2007.

BORIO, C. – FURFINE, C. – LOWE, P. (2008): Procyclicity of the financial system and financial stability: issues and policy options. Marrying the macro- and microprudential dimensions of financial stability. *BIS Papers*. 2001.

BORIO, C. (2008): The financial turmoil of 2007-?: a preliminary assettsment and some policí considerations. *BIS Working Papers*. No. 251. 2008.

EKB (2007): *Financial Stability Review*. 2007. VI. és XII.

FENDER, I. – TARASHEV, N. – ZHU, H. (2008): Credit fundamental rating and VAR: CDOs versus corporate exposures. *BIS Quality Review* 2008. 87-101. o.

GÁSPÁR P. (2003): *Forintválság: okok, következmények és kiutak*. International Center for Economic Growth Európai Központ. 2003.

GRAMLICH, E. M. (2004): *Subprime mortgage lending: Benefits, costs, and challenges*. Remarks at Financial Services Roundtable Annual Hosting Policy Meeting, Chicago, 2004.

HOFFMANN M. – KÓCZIÁN B. – KOROKNAI P. (2013): A magyar gazdaság külső egyensúlyának alakulása: eladósodás és alkalmazkodás. *MNB-Szemle Különszám*. 2013.

KIRÁLY J. – NAGY M. – SZABÓ L. V. (2008): Egy különleges eseménysorozat elemzése – a másodrendű jelzáloghitel-piaci válság és (hazai) következményei. *Közgazdasági Szemle* 2008. 573-621.o.

KÖBLER, R. (1993): *Die 'clausula rebus sic stantibus' als allgemeiner Rechtsgrundsatz*. Tübingen, 1993.

NOCHTA, T. (2011): Mennyiben szerződési kockázat a gazdasági válság. *Jog Állam Politika*. 2011. 87-97. o.

1959. évi IV. törvény, 2013. évi V. törvény, 2014. évi XXXVIII. törvény, 2014. évi XL. törvény, Magánjogi Törvényjavaslat (1928), 6/2013. Polgári Jogegységi Határozat, 2/2014. Polgári Jogegységi Határozat, 2/2012. (XII. 10.) PK vélemény.

Hivatkozások és jegyzetek

¹ Király J. – Nagy M. – Szabó E. V. 2008.

² A hatályos Ptk. lehetővé teszi, hogy a jogalanyok a jogszabályban nem meghatározott típusú értékpapírt is létrehozzanak a 6:565. § (5) bek. a)-f) pontban felsorolt kötelező tartalmi elemek feltüntetése mellett. Ez a magyar jogban is megteremti az értékpapírosítás lehetőségét, ami az Európai Unió régi tagállamaiban már létező, elterjedt megoldás.

³ Jelentős, a piaci szereplőket befolyásoló mértékadó vélemény pl. EKB 2007. és Bernanke 2007.

⁴ Fender – Tarashev – Zhu 2008. és Bludell – Wigmall 2007.

⁵ Ilyen befektető „vizsgáztatás” a befektetési szolgáltatóknál valósul meg, ahol a befektetési szolgáltató a kitöltött kockázati kérdőív alapján fogadja az ügyfél megbízásait.

⁶ Gáspár, P. 2003.

⁷ Hoffmann, M. – Kóczyán, B. – Koroknai, P. 2013.

⁸ 6/2013. PJE határozat.

⁹ A devizahitelek elterjedése és a Kúria jogegységi határozatának megszületésekor is a régi, 1959. évi IV. törvény volt a hatályos Ptk.

¹⁰ 93/13/EGK irányelv 4. cikk (2) bekezdés.

¹¹ C-26/13.

¹² 2/2014. PJE határozat 1. pont Vö. C-26/13. ítélet 1. pont.

¹³ 2/2014. PJE határozat 2. pont Vö. C-26/13. ítélet 2. pont.

¹⁴ 2/2014. PJE határozat 2. pont Vö. 2/2012. (XII. 10.) PK vélemény 6. pont.

¹⁵ A C-26/13. ítélet 3. pont szerint a tisztességtelen rendelkezés helyét a nemzeti bíróság a nemzeti jog diszpozitív rendelkezésére helyettesíti.

¹⁶ 2/2014. PJE határozat 3. pont.

¹⁷ 2014. évi XXXVIII. tv. a Kúriának a pénzügyi intézmények fogyasztói kölcsönszerződéseire vonatkozó jogegységi határozatával kapcsolatos egyes kérdések rendezéséről.

¹⁸ 2014. évi XXXVIII. tv. 3-6. §: ld. még 2014. évi XL. tv.

¹⁹ Magánjogi Törvényjavaslat 1150. §.

²⁰ 8/2014. (III. 20.) AB határozat. Ld. még 34/2014. (XI. 14.) AB határozat és 2/2015. (II. 2.) AB határozat, 7/2015. (III. 19.) AB határozat.

²¹ 32/1991. (VI. 6.) AB határozat.

²² BDT 2007.1707.

²³ Nochta, T. 2011.

²⁴ 6/2013. PJE határozat.

²⁵ Az elvről részletesen ld. Köbler: *Die 'clausula rebus sic stantibus' als allgemeiner Rechtsgrundsatz*. 1993.

²⁶ Ptk. 241. § A bíróság módosíthatja a szerződést, ha a felek tartós jogviszonyában a szerződéskötést követően beállott körülmény folytán a szerződés valamelyik fél lényeges jogos érdekét sérti. Új Ptk. 2013. évi V. tv. 6:192. § [*Bírósági szerződésmódosítás*]. (1) Bármelyik fél a szerződés bírósági módosítását kérheti, ha a felek közötti tartós jogviszonyban a szerződés megkötését követően előállott körülmény következtében a szerződés változatlan feltételek melletti teljesítése lényeges jogi érdekét sértené, és *a*) a körülmények megváltozásának lehetősége a szerződés megkötésének időpontjában nem volt előrelátható; *b*) a körülmények megváltozását nem ő idézte elő; és *c*) a körülmények változása nem tartozik rendes üzleti kockázata körébe. (2) A bíróság a szerző-

dést az általa meghatározott időponttól, legkorábban a szerződésmódosításra irányuló igény bíróság előtti érvényesítésének időpontjától kezdődően úgy módosíthatja, hogy a körülmények megváltozása miatt egyik fél lényeges jogi érdeke se sérüljön.

²⁷ Gramlich, 2004.

²⁸ Nemzetközi Bíróság Statútuma 38. cikk 2. bekezdés megadja a lehetőséget a bírácak az *ex aequo et bono* (lat. méltányosságból és jóindulatból) ítékezésre, ha azt a felek közösen kérik. Ez az ítékezés nem a tételes jogszabályokon, hanem a gyengébb helyzetben lévő fél felé a másik fél által is elfogadott jóindulaton alapul.

²⁹ Borio, C. – Furfine, C. – Lowe, P. 2001. és Borio, C. 2008.